

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: byla atnaujinta

Pokalbis su Vytautu ALIŠAUSKU.

„Baltų religijos ir mitologijos šaltinių“ (toliau – BRMŠ) keturtomis, podraug su „Lietuvių mitologijos“ tyrimų chrestomatijos tritomis, nors ne vieno žmogaus darbo vaisius¹, išsyk primena Norberto Vėliaus asmenį. Tai patvirtina ir tam skirto proginio pokalbio, prieš dvejus metus publikuoto mūsų žurnale, antraštė². Pervertinti (per daug, per gerai įvertinti) šių pamatinių knygų svarbą baltų mitologijos tyrimams tikrai sunku, o štai pervertinti (iš naujo, kitaip įvertinti), sakytume, – pats laikas. Šiomet sukanka 10 metų nuo paskutinio BRMŠ tomo išleidimo (2005 m.) ir štai, lyg nematomai simbolikos rankai tamtyč taip patvarkius, šių metų gale dienos šviesą ketina išvysti naujas išsamus šaltinių rinkinys. Turimos žinios leidžia tarti: naujasis, net trumpinio dar neturintis rinkinys jau visiškai pagrįstai galės būti siejamas tik su vienu žmogumi – šaltinių paieškose ir rengime puikiausiai be pagalbos išsiverčiančiu (čia ir dviprasmybė) Vytautu Ališausku.

Tiesa, ši žinia – tikrai ne iš giedro dangaus. Mitologiniai debesys tvenkėsi bent nuo 2003 m., kai spaudoje pasirodė autoriaus straipsnis „Jono Lasickio knygelės paraštėje“³. 2006 m. joje pabuvojęs dar kartą⁴, V. Ališauskas jau imasi paties Lasickio veikalo teksto ir kontekstų, savo 2012 m. išėjusia knygele⁵ darsyk parodydamas kokybiškai ir kiekybiškai naują pavyzdį, kaip reikia elgtis su lietuvių mitologijos šaltiniais.

1. Be Norberto Vėliaus, BRMŠ I–IV tekstų įvadus ir komentarus rašė, šaltinius vertė net 59 asmenys. Nors turbūt derėtų sakyti – dėka N. Vėliaus – neabejotino BRMŠ *spiritus movens*.
2. Norberto Vėliaus palikimas: Nijolę Laurinkienę, Dainių Razauską, Daivą Račiūnaitę-Vyčinienę bei Vytautą Ališauską kalbina Saulė Matulevičienė. *Liaudies kultūra*, 2013, Nr. 1, p. 58–70.
3. Apie nemokslinį žalčio ir gyvatės skirtumą: Jono Lasickio knygelės paraštėje. *Naujasis Židinys–Aidai*, 2003, Nr. 11–12, p. 607–615.
4. Kas šnabžda ir šaukia pagonims lietuviams: dar kartą Jono Lasickio knygelės paraštėje. *Naujasis Židinys–Aidai*, 2006, Nr. 9–10, p. 396–399.
5. *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: tekstas ir kontekstai*. Vilnius: Aidai, 2012. 190 p.

Vytautas Ališauskas. Vytauto Razmos nuotrauka. 2014 m.

Atlikto kruopštaus tyrimo ir įsisenėjusių prietarų išvaidymo padarytą įspūdį gerai nusakė mitologas Dainius Razauskas, šiai knygelei skirtą recenziją pavadinęs „Vėl Lasickis? – Pagaliau Lasickis!“⁶

Reikia pasakyti, kad šie išvardyti darbai nėra mūsų pašnekovo vieninteliai ar būtinais svarbiausi, tačiau ir ne šiandienos užduotis juos visus suminėti⁷. Džiugu, kad išvis yra ką praleisti. Tačiau vienas dalykas dar turėtų būti primintas. Žinia jau tikrai iš giedro dangaus buvo panašiu metu, beveik „su Lasickiu“ pasirodžiusi kita autoriaus publikacija⁸ – netikėtai Romos

6. *Liaudies kultūra*, 2012, Nr. 4, p. 75–78.
7. Su mitologija syjanti autoriaus bibliografija ir straipsnių PDF'ai viešai prieinami čia: <http://tautosmenta.lt/vytautas-alisauskas/> (nuolat atnaujinama).
8. *Dievai po Lietuvos dangumi, 1619 metai...* (vienos dėlionės gabalėliai). *Naujasis Židinys–Aidai*, 2012, Nr. 2, p. 95–102. Didesnio atgarsio publikacija, deja, nesulaukė. Laimei, tokių šaltinių bylos ypatingos: rezonansinės ar ne, joks senaties terminas joms negresia.

jėzuitų archyvuose atrastas naujas ir baltų mitologijai itin vertingas šaltinis bei jo pirminė analizė. Viso to atodairoje darosi gan akivaizdu, kad BRMŠ (pačia plačiausia prasme) bylos atnaujinimo galėjome ir turėjome tikėtis būtent iš Vytauto Ališausko, kurį ta proga šiandien ir kalbiname, šią užsitęsusių įžangą užbaigdami savotiška parafraze: „Vėl šaltiniai – Pagaliau šaltiniai!“

*

Jūsų mitologijai skirtuose darbuose ir pasisakymuose gan ryški nuostata ne diachroniškai ieškoti vienokio ar kitokio „arche“, bet mėginti atlikti kuo platesnį vieno ar kito laikotarpio pasaulėvaizdžio sinchroninį pjūvį. Labai aiškiai tai matome Lasickio veikalui skirtoje knygelėje. Žinant tokį Jūsų mitologijos tyrimų pobūdį savaime peršasi mintis, kad ir naujasis šaltinių rinkinys gali būti nepanašus į BRMŠ tąsą penktuoju tomu. Bet gal nebus jis ir, religijotyrininkų terminais tariant – „ganz andere“, visai kita?

Išties mano rengiamas šaltinių rinkinys turėtų esmiškai skirtis. Vengiau šaltinių su retrospektyviomis rekonstrukcijomis, pasakojimais apie ikikrikščioniškus senovės laikus. Būtų buvę galima pririnkti ir tokių, nors gal mažėliau, nes tikrai daug kas jau paskelbta BRMŠ. Tačiau man rūpi būtent sinchroniškumas: šaltiniai, kalbantys apie savo dabartį arba neseną praeitį. Kitaip tariant, apie tą tikrovę, kuri yra prieinama ir pažįstama šaltinio autoriams. Šaltiniai bus rikiuojami chronologiškai, pamečiui, pradedant su Lietuvos krikštu susijusiais dokumentais ir baigiant XVIII a., neskirstant šaltinių geografiškai. Tiesa, dažnai negalime nustatyti mėnesio, kada atsirado šaltinis, tačiau kartais žinome ne tik mėnesį, bet ir tikslią dieną. Ši chronologinė tvarka, tikėtina, palengvins tyrėjo darbą ir leis aiškiau matyti įvairių dalykų dinamiką. Tokiu būdu ryškiau atsiskleidžia ir pats šaltinio pobūdis. Skaitant iš eilės pasimato, kaip ir kada atsiranda tam tikri stereotipiniai pasakojimai, frazės. Kartais atrodo, kad autoriai tiesiog nusirašinėja vienas nuo kito, taiko dabarčiai tai, kas yra keliasdešimties metų senumo. Žinoma, tai nereiškia, kad tų pasakojamų dalykų tuo metu nėra, bet tai rodo, kaip atsargiai reikia tokius tekstus skaityti. Tokie chronologiškai sutvarkyti masyvai, mano manymu, suteikia daug perspektyvų.

Turiu iškart pasakyti, kad sąmoningai atsisakiau protestantiškų šaltinių. Taip pat, siekdamas tam tikro vienalytiškumo ir vientisumo, rinkau tik šaltinius, susijusius su LDK ir tradiciškai su Livonija. Žinoma, Latvijos tyrimų situacija yra (paradoksaliai) daug prastesnė negu Lietuvos, tad čia reikėtų dar gerokai padirbėti.

Ką pasakytumėte apie prūsų mitologijos šaltinius?

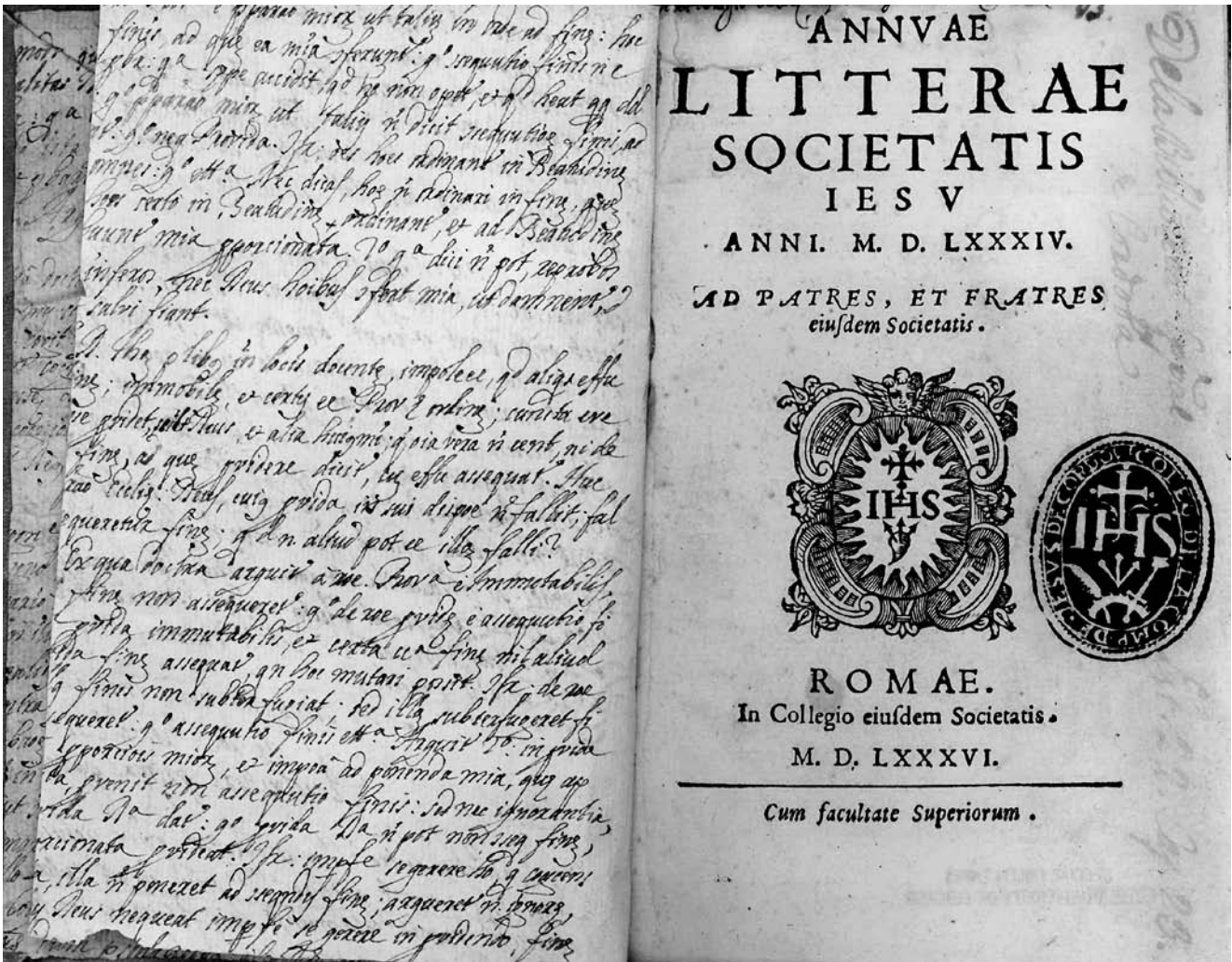
Dėl prūsų mitologijos šaltinių, na... kaip liudija ir tie patys BRMŠ, jų pristatymas yra dar gan chaotiškas. Pirminė problema ta, kad susiduriame su dideliu kiekiu spausdintų leidinių, kurių tarpusavio santykis labai menkai reflektuotas. Tarkim, BRMŠ pasitaiko nuorodų, kad štai šis autorius perteikia ano ankstesnio autoriaus informaciją, bet pateikiamas būtent vėlesnis autorius, o ne pirminis šaltinis, kuriuo šis rėmėsi. Tad mes tiesiog nežinome, kaip jis tą informaciją transformavo. Kiekvienas tų autorių ką nors prideda nuo savęs, ką nors nutyli, išbraukia, persako kitais žodžiais, sudeda kitus akcentus, dažnai netgi labai subjektyviai pritaiko pasakojimą prie savo supratimo. Šitaip, perėję per dvi trejas rankas tekstai ir jų informacija pakinta kokybiškai. Tai rimta šaltiniotyros problema, su kuria reikėtų pamėginti susidoroti. Būtinai atskiras projektas, skirtas prūsų mitologijos šaltinių sutvarkymui ir papildomoms paieškoms. Manau, dar įmanoma šį tą rasti. Senieji archyvai jau tyrinėti, bet tikriausiai ne taip smulkmeniškai, kaip būtų galima. Galų gale yra šiokių tokių į mokslinę apyvartą dar neįtrauktų prūsų mitologijos žinių ir vakarietiškuose šaltiniuose. Antai, šv. Alberto Didžiojo, XIII a. Bažnyčios mokytojo, gyvenimo aprašyme trumpai minimi prūsų papročiai, šis tas randama ir vėlesniuose viduramžių tekstuose. Bet svarbiausia, kaip sakiau, apibrėžti senuosiuose leidiniuose publikuotų šaltinių tarpusavio santykį. Faktiškai reikėtų parengti visiškai naują tyrimą, iš esmės nagrinėjančią tokius probleminius klausimus kaip: retrospektyvi informacija apie senąją prūsų religiją, autorių vienas kito perrašinėjimas, praeities faktų suplakimas su autoriaus dabartimi ir pan.

Kas galėtų tokį darbą atlikti?

Atsidavęs ir darbštus žmogus, puikiai mokantis vokiškai, išmanantis mitologiją ir senąją Prūsijos raštiją, turintis tekstologinių įgūdžių. Per keletą metų ir padarytų. Bet tai yra esminis darbas, norint imtis Prūsijos mitologijos nauju lygiu.

Grįžtant prie Jūsų rengiamo rinkinio kitokumo...

Mano tikslas – parengti leidinį, kuris būtų ne tik svarbus teoriškai, bet ir praktiškas, orientuotas į Lietuvos ir užsienio tyrėją, kuriam rūpi pats šaltinis, o ne tekstologinės detalės. Dėl to, šiek tiek sekdamas Pauliaus Rabikausko šaltinių leidimo praktika, ketinu atlikti tam tikrą tekstologinę unifikaciją, t. y. kur galima sunorminti lotynų kalbą, skyrybą. Juk šis šaltinių rinkinys nėra lotynų kalbos kone pusės tūks-

Annuae litterae Societatis Iesu anni. 1584 (spausdintos jėzuitų metinės ataskaitos titulinis puslapis).

tantmečio įvairovės chrestomatija. Skirtinga rašyba ir grafika eiliniam mitologijos tyrinėtoji, manau, yra tik nereikalingas apsunkinimas.

Turinio atžvilgiu iki šiol išleisti šaltinių rinkiniai yra stipriai orientuoti į filologinį mitologo žvilgsnį. Manasis turėtų būti naudingas ir kitų sričių atstovams, todėl daug dėmesio skiriu sociologinei informacijai, t. y. man rūpi ne tik tokie įprasti ir mitologų mėgstami dalykai kaip apeigų aprašymai, dievybių vardai, bet kuo platesnis senojo kulto faktų paminėjimų laukas. Tai, kas vėliau pradėta vadinti lo. superstitiones ‘prietarai’. Na, žodis „prietaras“ turi daug prasmų, taip pat ir iškilnių filosofinių, tačiau šiuo atveju turiu galvoje būtent šiandieninę etnografinę prasmę. Stengiausi sutelkti ir visą dabar prieinamą tokio pobūdžio statistiką, kuri yra gan įdomi, kai suprantame, kas už vienu ar kitų žodžių slypi. Tačiau tam jau reikalinga rūpestinga analizė. Kadangi šaltinių rinkinį sudarys gan didelis blokas naujos informacijos, net pradinei ją aprėpiančiai inter-

pretacijai reikėtų atskiros monografijos, išeinančios už šaltinių leidinio ribų. Dabar man kol kas labiausiai rūpės paaiškinti, kodėl vieni ar kiti tekstai yra įtraukiami, ką jie sako, o išsami sintetinė analizė – ateities reikalas. Leidžiantis į tokį masyvą interpretuoti, vargu ar pakaktų paprasto komentaro. Yra tikrai daug naujų permąstytinų dalykų. Jei gerai seksis... gal ir apie tokią monografiją pagalvosiu.

Išsamesnės analizės galime tikėtis vėliau monografijos pavidalu? Apie ją dar būtinai pakalbėsime, o dabar eikime tiesiai prie pačių šaltinių. Nekantriausias klausimas – kas naujo?

Pirmą sykį bus vienoje vietoje sutelkti visi prieinami jėzuitiški šaltiniai. Labai svarbu – kylantys iš konkretaus kontakto su aprašomu gyvenimu. Žinoma, jis savaip suvoktas ir interpretuotas, tačiau norintis užsiimti rimtesne kritine analize žmogus dabar bent jau turės visa tai po ranka. Ieškant šaltinių peržiūrėti

ties pagrindiniai archyviniai ištekliai, tiek spausdinti leidiniai. Nuosekliai peržvelgtos kelios išlikusios vadinamosios „Dvasinių (t. y. sielovados) vaisių“⁹ knygos. Iš dalies Vilniaus universitete, iš dalies Romos bibliotekose, o didele dalimi ir pasitelkus skaitmeninius išteklius pavyko peržiūrėti visus spausdintus *Annuae litterae*¹⁰; to iki šiol, regis, dar niekas nebuvo padaręs. Peržiūrėtas visas Romos centrinis jėzuitų archyvas¹¹. Aišku, žmogus nesi tobulas ir negali sakyti, kad ko nors netyčia nepraleidai, juolab turėdamas reikalą su tūkstančiais puslapių, neretai rankraštnių, rašytų įvairiose epochose, įvairiu braižu, skirtingai išlikusių, kartais ir labai sunkiai įskaitomų. Tokiomis sąlygomis, žinoma, gali kokia smulkmena ir praspūsti. Nors paiešką atlikti stengtasi tikrai nuosekliai. Tiesa, rinkinyje bus ne vien jėzuitiški šaltiniai, nors ir sudarysiantys labai didelę jo dalį. Pavyko surasti ir įtraukti nemažai kitokio pobūdžio tekstų. Pagrindinis šaltinių masyvas bus lotyniški (daugiausia bažnytiniai) dokumentai, tačiau bus ir šiek tiek lenkiškų, gudiškų šaltinių. Reikia manyti, kad kažkur archyvuose dar glūdi vienokia ar kitokia informacija, gal net labai svarbi, tačiau galima sakyti, kad tai, kas prieinama, daugiau ar mažiau surankiota. Jau bus pagrindas kalbėti apie kokybinį pokytį.

Stebėtina, kad į BRMŠ keturtomį neįtraukti fundamentalūs, kituose šaltinių rinkiniuose jau skelbti darbai. Štai Kleintjens (Kleijntjens) jėzuitiškų Latvijos šaltinių dvitomyje¹² yra tiesiog neįtikėtina vertingos

9. *Liber fructuum spiritualium Collegii Academici Vilnensis Societatis Jesu* (Vilniaus jėzuitų akademinės kolegijos ganytojiškos veiklos dienoraštis, 1711–1773). Žr.: BRMŠ IV, p. 113–126.

10. *Annuae litterae Societatis Iesu* (jėzuitų metinės ataskaitos): „Jėzuitų misionieriai savo nuveiktų darbų ataskaitas pateikdavo raštu. Jos būdavo perrašomos į kolegijos dienoraštį ir siunčiamos į Romą. Peržiūrėtos ir aprobuotos aukščiausios ordino valdžios, būdavo spausdinamos. Nuo 1581 iki 1618 metų ir nuo 1650 iki 1654 metų išėjo 35 tomai *Jėzuitų metinių ataskaitų* [...] Jose pateikiama informacija apie padėtį visose jėzuitų provincijose (Lenkijoje, Austrijoje, Vokietijoje, Lietuvoje ir kitur). Daugelyje tomų rašoma ir apie Vilniaus kolegijos jėzuitų veiklą“ (cituojama Eugenija Ulčinaitė iš BRMŠ II, p. 616). Nors štai kiek vėliau nei BRMŠ II pasirodžiusiame vokiečio Markuso Frydricho (Markus Friedrich) specialiai šioms metinėms knygoms skirtame straipsnyje jų suskaičiuojama ne 35, o 33, išspausdintos nuo 1583 iki 1619 metų ir nuo 1658-ųjų iki nenustatytų metų (žr.: *Circulating and Compiling the Litterae Annuae. Towards a History of the Jesuit System of Communication. Archivum Historicum Societatis Iesu* 77, 2008, p. 35–37). Šiaip ar taip, gerb. Vytautas Ališauskas savo šaltinių rinkinyje mums turbūt paaiškins, o skaitytojui tik priminsime, kad BRMŠ II (p. 618–625) pateikiami tik dvylikos, t. y. tik maždaug trečdalis spausdintų metinių knygų fragmentai iš 1583–1611 m. ataskaitų. Tad žinia džiugi!

11. *Archivum Romanum Societatis Iesu* (ARSI). Daugiau žr.: <http://www.sjweb.info/arsi/>.

12. Joseph Kleijntjens. *Fontes Historiae Latviae Societatis Jesu = Latvijas vēstures avoti jezuitu ordeņa arhīvos*, t. 1–2, Rīga, 1940–1941.

medžiagos. Kad ir vieno jėzuito Kviko laiškas, kuriame pateikiama latvių (Kuršo?) religijos apybraiža, bandomas sukurti sisteminis vaizdas, kone kaip Lasickio. Tas pats Kvikas dar rašo ketinąs (deja, mirė) parašyti apie tai knygą. Žmogus domėjosi patarlėmis ir panašiais dalykais, žvalgėsi vos ne folkloristo, etnologo akimis. BRMŠ šito nėra, nors ir minima bibliografijoje. Arba Vilniaus katedros *Codex diplomaticus*¹³: rinkinys senų seniausiai paskelbtas, akademinėje terpėje žinomas ir minimas, o BRMŠ – ne viskas sudėta. Visa ši medžiaga į mano šaltinių rinkinį bus įtraukta.

Taip pat sąmoningai pakartojau kai kuriuos tekstus iš BRMŠ, tik visur teikdamas naują vertimą. Sykiu įtraukiu ir atitinkamas nuorodas į BRMŠ skelbtus, bet mano nekartojamus tekstus, kad matytųsi apsibrėžtų šaltinių visuma. Tikiuosi, rinkinys bus nuoseklus ir patogus kiekvienam juo besinaudojančiam.

Šaltiniai ieškomi ir randami, bet juk būna – randasi patys?

Pasitaiko, be jokios abejonės. Nenoriu čia visko atskleisti, bet štai, pavyzdžiui, mano bičiulis Liudas Jovaiša, skaitydamas šaltinius visiškai kitais tikslais, rado vieną nepaprastai vertingą ir svarbų tekstą, kurio nuorašą, nusirašytą tiesiog kaip įdomybę, perdavė man. Kad nebūtų abejonės, specialiai užsisakiau iš Krokuvos archyvo dokumento fotokopiją, sutikrinau jo padarytą nuorašą; galiu pasakyti, kad bičiulio dosnumo dėka šaltinių rinkinyje bus ir šis išties svarbus tekstas. Buvęs tarp vienos bažnyčios ūkinių dokumentų. Arba kitas atvejis, tiesa, prabėgom jau minėtas lenkų istoriografijoje, nors tuo metu aš to ir nežinojau, tai šaltinis su daug naujos mitologinės informacijos, prieš keletą metų paskelbtas „Naujajame Židinyje–Aiduose“¹⁴. Rastas visiškai ne ten, kur būtų galima tikėtis: pasakojime apie jėzuitų veiklos pradžią Lenkijoje įterptas kaip veiklos Lietuvoje sunkumų iliustracija, nors susijusi su vėlesne epocha. Perskaičius antraštę galima pamanyti, kad šis ar anas dokumentas visiškai neįdomus, bet peržiūrinėjant nuosekliai, galimas ir štai toks visiškas netikėtumas. Archyvinis darbas, deja, ir yra toks nuolatinis „atsiras arba neatsiras“. Galima perversti kelis tūkstančius puslapių ir nerasti apie rūpimus dalykus net menkiausias užuominas, o kitąsyk atvirksčiai, – atsiversti ir visiškai netikėtai aptikti, kad

13. *Codex diplomaticus Ecclesiae Cathedralis necnon Dioecesis Vilnensis = Kodeks dyplomacyjny Katedry i Diecezji Wileńskieje*, t. 1–2, Kraków, 1932–1939. Prieiga per internetą: <https://elibrary.mab.lt/handle/1/301>.

14. Publikacija, minėta įžangoje (žr. 8-ąją išnašą).

Alter fuit distinctus Dni Senatorij, quò e nobis duo Sacerdotes euscabi
agrum late incultum per operationum incuria a sepribus et dumetis purgari sunt ag-
gressi. Summa hic ubi humaniq; curis erat ignorantia, frequentes superstitiones,
velens impietatis reliquia, Notem omnino Trj vel Sæmones potius, quibus sacra
facere numerati Karalus Hungarus, Tempats, Isodas, Neofetas, Dimipats.

Gall. Venne, Dienogindive, Ankie, Dirvolksoris, - Legi ergo calimacabatur
agnus. Conservator semine terre mandatorum porta, Divitiarum Deo sacra hebant poro
Sationum praxidi agrus vel capra, vel bos in campo vel ad fluvium magna paganorum
frequentia deductus mactabatur, deinde per sacrificium divinus. Ab eisdem alyu
mebatur. Samitabis et rerum suarum Vindoci par gallorum gallinaceorum offerrebant.

Lenkijos jėzuitų istorijos Kuriais metais, kokia proga ir kieno sumanymu Draugija įsikūrė Lenkijos Karalystėje (1619) puslapių fragmentai su lietuvišku dievų sąrašu (ARSI, Pol. 50, f. 48r–49v). Spausdinama iš: Naujasis Židinys–Aidai, 2012, Nr. 2, p. 101.

jų čia gausu. Yra tam tikra sisteminė paieška, kurioje numanoma, kur mums reikiamų dalykų gali būti, bet yra ir tokių dalykų, kurių tikrai negalima numatyti, tik netikėtai aptikti.

Verčiant tūkstančius puslapių ir staiga radus kažką tokio, širdies ritmas turbūt gerokai pagreitėja?

O taip, be abejo. Kai randi ne ką nors banalaus, ne kokią nors monotonišką statistiką metai iš metų, o ką nors tokio kaip pastarasis šaltinis.

Akademinėje terpėje vis dėlto nesulaukęs ypatingo atsako...

Mane tai nustebino. Nebuvo jokios rimtesnės reakcijos ar analizės. Juk normaliai žiūrint, tai turėtų būti lyg ir sensacija, bet, kažkodėl kiek pats parašiau, tiek tos interpretacijos ir yra.

Lietuvoje mitologų, kiek ant vienos rankos pirštų, gal net mažiau...

Na taip, bet jeigu pažiūrėsime į prieškarį Lietuvą, paskui į išeiviją, tai ir mūsų kalbininkų indėlis nemažas. Būga, Salys, Skardžius, net Dambriūnas, visi mitologinėmis temomis rašė, bent kokią nuomonę pareiškė. Arba Zigmąs Zinkevičius, nors specialaus dėmesio mitologijai ir neskyrė, bet visi svarbesni mitologiniai

faktai, kiek jie susiję su kalba, jo raštuose atsispindi. Šia prasme tarsi tikėtumeisi, kad ir mūsų jaunesnioji kalbininkų karta šiek tiek domėsis, bet, ko gero, interesas dingęs. Kalbininkai atrodo praradę ryšį su bet kokia etnologija. Tarmių tyrinėtojai tyrinėja tarmes, bet tyrinėja tik kaip priebalsių ar priegaidžių kaitą. Nėra visuminio žvilgsnio.

Grįžkime prie šaltinių, jų paieškos. Kuo ji kitokia dabar, skaitmeniniam amžiui įsibėgėjus?

Deja, pagrindiniai paieškos laukai iki šiol nėra nuosekliai suskaitmeninti, tačiau dalis šaltinių tikrai gali būti surankiojami internete. Štai per keletą metų visiškai netikėtai skaitmeniniu pavidalu atsirado itin reti jau minėti jėzuitų metinių laiškų leidiniai. Tiesa, ne visi. Dalis jų tebeliko sunkiai, kartais tik per vargus ir su bičiulių pagalba prieinami. Taip, suskaitmenintų senųjų knygų tikrai padaugėjo, tačiau vėlgi: surankioti jas išmėtytas po įvairių bibliotekų ir kitų skaitmeninių išteklių vietas nėra taip paprasta. Taip pat suskaitmeninti leidiniai pateikiami įvairiais formatais, kai kurie iš jų labai lėtai vartomi, neturi paieškos sistemos. Laiko vis dar sugaištama daugiau nei su popierine knyga. Tačiau, žinoma, labai patogu, kai senas ir retas leidinys, randamas tik keliose Europos bibliotekose, yra skaitmeniniu pavidalu.

Kalbant apie šaltinių skaitmeninimą, į galvą ateina ir mūsų mitologijos šaltinių elektroninės duomenų bazės idėja. Galbūt ne kaip kas nors šiandien realiai įgyvendinama, tačiau bent jau kaip gairė mintims kreipti. Minėjote galvojantis ir apie Lietuvos, ir apie užsienio tyrėją. Iš Greimo žinome, kaip Benvenistas (Benveniste) godojosi Diomeziliui (Dumézil), iš Beresnevičiaus, kaip Eliadė (Eliade) godojosi Vytautui J. Bagdanavičiui, – abudu jautė patikimų duomenų apie baltų mitologiją stygių. Regimą, deja, ir Eliadės raštuose. Praeities klaidoms ištaisyti tokia duomenų bazė labai praverstų, ką jau kalbėti apie naudą ateičiai... Bet tai ne klausimas.

Tokia duomenų bazė šiandien tikrai yra utopija. Kita vertus, ne viena utopija jau buvo sėkmingai įgyvendinta.

Gal jau žinote, koks bus naujojo šaltinių rinkinio pavadinimas, jei ne paslaptis?

Esu susaistytas Lietuvos mokslo tarybos patvirtintos temos, tad vienaip ar kitaip tai turės būti „Senojo baltų pasaulėvaizdžio reliktai“. Aišku, leidinio pavadinimas gali būti ir šiek tiek kitoks, bet jo esmė išliks tokia.

Reliktai?

Na, tai yra reliktai – tradicijos fiksuoti elementai, praradę savo semantinį skaidrumą. Žinome vienokį ar kitokį dalyką, bet ką jis reiškia? Atskleisti šių dalykų gelminę prasmę, tai jau etnologų, religijotyrininkų, mitologų džiaugsmas. Senasis pasaulėvaizdis, bent jau toks, kokį jį aptinkame šaltiniuose, nėra sistemiškas. Kiek sistemiškai jis egzistavo žmonių galvose, vargu ar galime tikrai pasakyti, neturime laiko mašinos persikelti į ano meto pasaulį. Taigi tenka remtis tuo, ką turime, o tai iš tikrųjų yra reliktai, palikti mums daugelio izoliuotų ar susijusių tradicijų, atskirų asmenų vaizduotės ir supratimo. Taip, visa tai siejasi ir klojasi į tam tikrą visumą, bet tai jokių būdu nėra sistema. Jokių būdu neimplikuočiau kokio nors sistemiškumo, nuoseklumo, kokios nors teologijos, kuri apimtų visus problemiškus laukus, išlygintų prieštaravimus. Būtent todėl ir vartoju pasaulėvaizdžio, o ne pasaulėžiūros sąvoką¹⁵. Apskritai, kalbėdami apie senąsias ikirikš-

15. Gilesniam užsimeramos perskyros suvokimui manome esant verta čia pateikti ištrauką iš jau minėtos (žr. 5-ąją išnašą) V. Ališausko knygos. Joje (p. 74) teigiama, kad Lasickio perteiktasis „paveikslas nėra fotografija; jis negalėtų prilygti fotografiniam atvaizdui net ir naudojant tobulesnius medžiagos rinkimo ir sisteminimo metodus. Mat senosios religinės praktikos ir net mitologijos turėtų būti traktuojamos ne kaip pasaulėžiūros, bet kaip pasaulėvaizdžiai. Kai kalbame apie pasaulėžiūras, galvoje turime į episteminių pobūdį pretenduojančių teiginių ir visuotinai galioti privalančių vertybių

čioniškas religijas, dažnai esame užhipnotizuoti idėjos apie sistemą.

Esame įpratinti indoeuropeistikos...

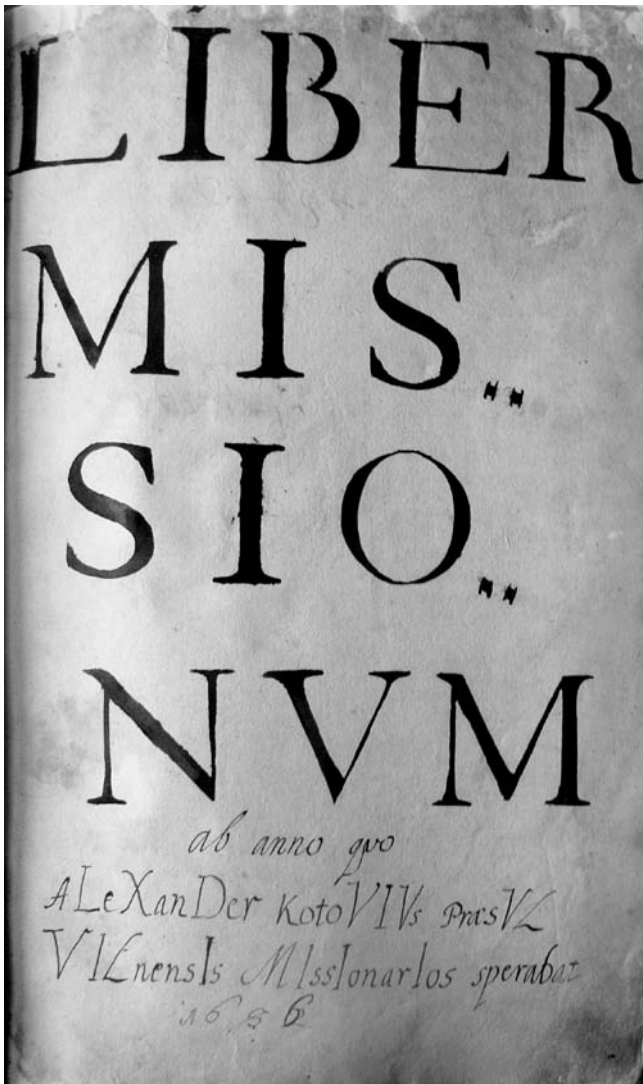
Taip, tai yra bandymas atkurti: prokalbę, civilizaciją. Be jokios abejonės, tokia mokslinė rekonstrukcija yra sistemiška. Radęs vieną plytą, ieškai kitos ir mėginti statyti pastatą. Kitas dalykas – hipnozė, kurią palieka koks nors Hesiodas. Realybė visiškai kitokia. Užtenka pasiimti kad ir Pausanijo „Heladės aprašymą“, ir pamatysime milžinišką vieni kitoms prieštaraujančių tradicijų, kultūrų, mitologemų įvairovę. Tai, ką mes įsivaizduojame kaip graikų mitologijos visumą, yra viso labo vadovėlinis konstruktas.

Taip, Dainiaus Razausko mitologijos studentams tai puikiai žinoma. Ir Beresnevičius apie tai šnekėjo... Taigi sakote reliktai būtent šaltinių požiūriu?

Taip, tačiau realiame gyvenime tai tikriausiai irgi buvo kuo vėlesni, tuo labiau reliktai. Įsivaizduoti, kad po krikšto dar egzistavo kažkokia senosios religijos visuma... Na, mes nežinome, kas tai apskritai buvo, turime šitai sau labai aiškiai pasakyti. Turbūt po tokių žodžių sukelsiu eilinį įsiskaudinimą ir pasipiktinimą, bet turiu pasakyti, jog manymas, kad egzistavo kažkokia teologiškai įforminta religija, tiesiog neturi atramos šaltiniuose. Galime fantazuoti, bet faktiškai jokio visuminio įforminimo mes nežinome. Šičia esu linkęs šiek tiek palaikyti istoriko Dariaus Barono nuomonę, kad ikirikščioniškoji Lietuvos religija anksti prarado dominuojančią reikšmę elito sluoksnyje. Aiškiai matome, kad elitas krikščionybę priėmė lengvai, be skepticizmo ar pasipriešinimo. Tarsi vienas socialinis reiškinys būtų buvęs pakeistas kitu. Tačiau vėlgi neturime nė vieno atvejo, kuris leistų į elito religinį mąstymą pažvelgti tiesiai. Neseniai iš to, ką turime, pamėginau apmesti tam tikrą Gedimino religinių pažiūrų eskizą¹⁶. Jis toli gražu neišsamus, tačiau tai, ką žinome ir matome, mano nuomone, rodo tam tikrą religinį kybojimą grei-

sistemas, siekiančias loginio pagrįstumo ir nuoseklumo. Tuo tarpu pasaulėvaizdžiai remiasi betarpišku ir fragmentišku supančio (gamtinio ir kultūrinio) pasaulio išgyvenimu, asmeninę ar grupinę patirtį įprasminant per bendruomenės atmintyje saugomą tradiciją. Pasaulėvaizdžio fragmentai nebūtinai turi būti koherentiški, nes gyvenimo visuma suvokiama kaip šis tas daugiau negu patirtų fragmentų suma. Šiuos fragmentus ar jų junginius įkūnija skirtingu metu atsiradę mitai, ritualai, prietaringos praktikos, paprotinės moralės ir elgesio maksimos. Išsamaus ir neprieštaringo tokio darinio aprašo pateikti neįmanoma“ (originale be kursyvų).

16. Šis straipsnis (apimtimi artėjantis prie knygelės) apie Vilniaus įkūrimo mitą greitai metu pasirodys tęstiniame leidinyje „Senoji Lietuvos literatūra“ (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas).

Liber missionum ab anno quo Alexander Kotovius praesul Vlnensis missionarios sperabat, 1686 (Vilniaus Misionierių namų misijų knygos titulinis puslapis).

čiau individualaus religingumo erdvėje. Nevadinčiau to nei sąmoninga teologija, nei senosios religijos atsižadėjimu, o tam tikra indiferencija jai.

Perėjome prie interpretacijų – šaltiniai karštėja. Keletas žodžių apie ketinamą monografiją...

Norėčiau, jeigu pavyks projektas ir visa kita, per ilgesnį laiką parašyti monografiją apie archajinio pasaulėvaizdžio relikтус, to pasaulėvaizdžio nykimą ir visą su juo susijusią dinamiką. Tai būtų savotiškas bandymas pasižiūrėti, kas vis dėlto įvyko su tuo, ką vadiname senaisiais tikėjimais, jų reliktais, sinkretizmu ir panašiais dalykais realiame socialiniame gyvenime, neapsiribojant grynai filologinės analizės plotme. Tektų prisiliesti ir prie dabar gan plačiai tyrinėjamų Lietuvos christianizacijos procesų. Dabartinis šaltinių kiekis jau leistų kai kuriuos dalykus apibrėžti gan

patikimai. Pavyzdžiui, kada nunyksta realūs aukojimai, dingsta vienokia ar kitokia praktika, kiek išlieka konkrečių dievybių atsiminimas ir pan. Drauge labai įdomu pamatyti, kad kai kurie prietarai iš tikrųjų yra gan seni, žinomi ir fiksuoti jau XVIII a. ar net XVI a. pabaigoje. Antra vertus, labai aiškiai matome, kaip archajinis pasaulėvaizdis traukiasi, išlikdamas tik prietarų pavidalu. Matome, kaip baigiantis XVIII a. krikščioniškai sielovadai didžiausią rūpestį kelia jau nebe pagoniškų dievybių atminimas ar kultas, bet koks nors raudono siūlo naudojimas ligoms gydyti, prietarai, susiję su kelią perbėgusiu kiškiu ar pan.

Vis dėlto man sunku kalbėti apie kokius nors konkrečius ateities planus, visad vengiu būti dideliu planuotoju, nes niekada nežinai, ką gyvenimas atneš. Norėčiau labiau sintetinio veikalo, o kaip jis iš tikro atrodys, šiandien sunku pasakyti. Yra keli keliai, kuriais galima eiti.

Pabaigoje dalykinis klausimas – kada naujųjų šaltinių tikėtis?

Patys šaltiniai jau sutelkti. Tačiau jų rengimas yra tikrai nemenkas iššūkis, turbūt tapsiantis pagrindiniu mano šių metų darbu. Pagal įsipareigojimą Lietuvos mokslo tarybai leidinys turi pasirodyti metų gale. Išleis Lietuvos katalikų mokslo akademija.

Nuoširdžiai dėkoju už pokalbį. Jau varva seilė.

Kalbino Ignas ŠLAJUS

The renewed case of the sources for Baltic religion and mythology

At the end of this year, a new collection of sources on Baltic religion and mythology will come to light. In this conversation, the specifics of the collection being prepared for publication are discussed: where and how certain data was discovered, how it is presented. The main array of sources are Latin (mostly church) documents, also some Polish, Belarusian sources.

A four-tome of sources, now chrestomatic, was published in 1996–2005, and it was the work of many people, while its *spiritus movens* was Norbertas Vėlius, a researcher of mythology. Culturologist Vytautas ALIŠAUSKAS is preparing this new collection himself.

Great expectations are raised for this new collection of sources on Baltic religion and mythology (the book will be published in 2015) – there is hope for a breakthrough in this field of research.